

Сима Аврамовић

ПРАВО НА ВЕРСКУ НАСТАВУ У НАШЕМ И УПОРЕДНОМ ЕВРОПСКОМ ПРАВУ

Аутор ђобија приговоре да је увођење верске наставе у државне школе неуставно. Најпре ђоказује да у упоредном праву принцип одвојености државе и цркве не ђодразумева апсолутно одсуство сваке сарадње између њих, већ да модерна решења иду у правцу кооперативног пристојања, што укључује и заједничко организовање верске наставе. Пошом доказује да ђостојање верске наставе не угрожава право на неизјашњавање о верском уверењу, забрану намењања верског уверења, право родитеља да школује деце у складу са својим религиозним и верским уверењима, као ни право деце на слободу мишљења, савести и вероисповести. На основу анализе законских решења у тридесетак европских држава, аутор ђоказује да верска настава у државним школама ђостоји у изразитој већини правних система и да се ни у једном од њих не сматра да се ђиме нарушава било који унутрашњи или међународни правни принцип. Стога закључује да је наш законодавац увођењем верске наставе учинио корак у правцу хармонизације нашег права са европским.

Кључне речи: *Верска настава. – Одвојеност државе и цркве. – Право деце. – Право родитеља. – Забрана намењања верског уверења.*

Непосредан изазов за настанак овог текста представљао је чланак проф. др Марије Драшкић о праву детета на слободу вероисповести у школи, објављен недавно у овом часопису.¹ Његово појављивање треба поздравити, јер је то први озбиљнији покушај да се и кроз правну аргументацију сагледа оправданост, односно законитост враћања верске наставе у државне школе. Тим радом се коначно отвара озбиљан простор за сучељавање правних аргумената *pro et contra*, уместо ужарених идеолошки обојених дискусија. У јавној расправи о овом питању учествовали су и многи правници, па и професори права, заборављајући при том да је језик правних аргумената једино чиме би смели да се служе и да ваља

¹ М. Драшкић, „Право детета на слободу вероисповести у школи“, *Анали Правног факултета у Београду* 1–4/2001, 511–523.

препустити другим стручњацима питања педагошке оправданости верске наставе, значаја религије, филозофске проблеме еволуционизма или креационизма, а нарочито да треба избегавати неосноване вредносне судове.

Циљ овог рада је да се ревалоризују закључци проф. Драшкић о међународним и унутрашњим правним оквирима у које се смешта наша правна регулатива о верској настави, али водећи уз то рачуна и о решењима у упоредном европском праву. Након што је био написан поменути рад проф. Драшкић, донета су два нова законска текста,² после Уредбе о организовању и остваривању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи (у даљем тексту: Уредба).³ Ова околност, међутим, уопште не утиче на аргументацију која је у поменутом чланку изнета, јер су законска решења у основи скоро идентична онима која је предвиђала Уредба. Једина разлика је у томе што верска настава и алтернативни предмет нису више сасвим факултативни (тј. да се ученик не мора одредити ни за први ни за други предмет), већ ученици имају право избора између једног од њих. Пошто је ово решење још радикалније од оног које је проф. Драшкић квалификовала као незаконито, утолико пре се чини да је неопходно преиспитати њен критички став о поменутој Уредби и, *mutatis mutandis*, о законским решењима која су сада на снази. Намера овог текста је да покаже да таква законска решења нису противустварна, како сматра проф. Драшкић, него да су, напротив, у потпуном складу са постојећом међународном и унутрашњом правном регулативом и, штавише, на трагу хармонизације нашег права са правом других европских земаља.

Текст проф. Драшкић отвара неколико крупних и деликатних правних питања: верска настава у светлу принципа о одвојености цркве и државе (унутрашњи правни оквир), забрана наметања обавезе грађанима да се изјашњавају о свом мишљењу, убеђењу и верском опредељењу, забрана натурања религије или веровања, право родитеља да школује дете у складу са њиховим религиозним и филозофским уверењима, право детета на слободу мишљења, савести и вероисповести (међународни правни оквир). Размотримо најпре по реду ове аргументе, да би се потом могли упутити ка решењима у упоредном праву.

1. *Одвојеност државе и цркве*, одн. неутралност државе у односу на верске заједнице, несумњиво је једно од важних уставних начела која експлицитно прокламују како републички, тако и са-

² Закон о изменама и допунама Закона о основној школи (*Сл. гласник Републике Србије* бр. 22/2002 од 26. априла 2002. године и Закон о изменама и допунама Закона о средњој школи (*Сл. гласник Републике Србије* бр. 23/2002 од 9. маја 2002. године).

³ *Сл. гласник Републике Србије* бр. 46/2001 од 27. јула 2001. године.

везни Устав.⁴ Ова идеја, наравно, није ексклузивно наша, домаћа. То, сада већ широко распрострањено начело, рођено је током Француске револуције, у којој је створен специфичан француски појам *laïcité*, који означава више од просте идеје сепарације државе и цркве⁵ и тесно је повезан са појмом секуларне државе⁶. Концепт одвојености државе и цркве преузео је велики број модерних европских држава, док на другој страни стоји мањи број оних које у својим уставима прокламују државну религију (цркву). То, дакако, не значи да постојање државне вере неоспорно води ка дискриминацији других верских заједница са којима држава није у тако тесној вези. С друге стране, и тамо где правни систем предвиђа одвојеност државе и цркве, она по правилу нигде у Европи не значи непремостиви јаз, неспојивост обављања заједничких послова и функција, апсолутно немешање. За разлику од модерног поимања правног концепта верске неутралности државе, код нас је одјек флоскуле „религија је опијум за масе“ још и те како присутан. Због тога се често под одвојеношћу државе и цркве подразумева да се њихове делатности нигде не смеју преклапати, да оне не смеју обављати никакве заједничке послове, да ништа што представља државну функцију не сме црква ни дотакнути (нпр. полагање верске заклетве државних чиновника, инвокација Бога у Уставу, започињање парламентарних седница верском молитвом), јер би у

4 Члан 18, став 1 Устава СРЈ („Црква је одвојена од државе“) и чл. 41, став 2 Устава Републике Србије („Верске заједнице су одвојене од државе и слободне су у вршењу верских послова и верских обреда“).

5 Термин *laïcité* скован је на основу старогрчке речи *laos* – народ. Етимологија ове сада специфичне француске речи и њен концепт, подразумевају основну идеју да држава треба да дејствује у интересу целокупног народа, у општем интересу свих људи, не обраћајући нарочиту пажњу на неке групе које имају одређена верска схватања. Временом је, међутим, појам попримао све различитија значења, тако да данас у суштини нема пуног консензуса о његовом практичном домаћају. Недавно су се појавиле две књиге које откривају многе контроверзе које се и даље јављају у Француској у вези са овим концептом: J.-P. Costa – G. Bedouelle, *Les laïcités à la française*, Paris, PUF (Presses Universitaires de France), 1998; Poulat, E., *La solution laïque et ses problèmes*, Paris (Berg international), 1997. V. i J. P. Durand, „Droit civil ecclésiastique français en 1997–1998“ in *European Journal for Church and State Relations*, Leuven 5/1998, 61. Међутим, у свом предавању на конгресу „New Impulses in the Interaction of Law and Religion“, одржаном 6–9. октобра 2002. на Универзитету Прово, Јута (САД), истакнути париски професор Жак Робер (Jacques Robert) своди концепт *laïcité* на два аспекта, одн. на два најопштија принципа: непризнавање било које религије као државне и гаранција слободе савести.

6 Термин *секуларизам* (од лат. *saeculum* – век) такође је попримио различита значења. Историјски је најпре превасходно означавао одузимање црквене имовине од стране световне власти, одн. прелазак црквене имовине у руке државе (што је почело још од времена Карла Великог, а нарочито је узело маха после реформације и Француске револуције). Отуд и шире значење: претварање црквеног у световно, подржављење. Секуларизација означава и свако опадање утицаја цркве, потом раздвајање компетенција цркве и државе, а тек је ново доба донело и значење конкретно везано за одвајање школског васпитања од верског утицаја. Видети ближе D. Martin, *A general theory of secularisation*, Oxford 1978.

супротном принцип неутралности био нарушен. У највећем броју правних система у којима се прокламује принцип одвојености државе и цркве, неутралност нема такав смисао.⁷

Због тога најистакнутији теоретичари модерног еклезијастичког права (дисциплине чији су предмет правни аспекти односа државе и цркве)⁸ све чешће истичу да се данас у Европској унији, па и упоредном европском праву уопште, у основи могу разликовати не само поменута два, него три основна система односа државе и цркве: на једној страни је систем државне цркве са њиховом изражено тесном међусобном везом (Грчка, Енглеска, Данска, Шведска⁹, Финска¹⁰, Норвешка); на другој полу су државе у којима се заступа строга одвојеност државе и цркве (Француска, Ирска, донекле Холандија); док је све распрострањенији тзв. систем кооперативне одвојености, код кога, и поред начелног одвајања, држава и верске заједнице предузимају низ послова од заједничког интереса, који се без њихове међусобне сарадње не могу на задовољавајући начин испунити (Белгија, Шпанија, Италија, Португал, Немачка, Аустрија, итд.).¹¹

7 Наведимо као пример једну од најсекуларнијих држава света – САД. Не само да се њихов национални мото „In God we trust“ налази исписан на доларској новчаници почев од 1865. године, као и на улазу у конгресну просторију у којој заседа Сенат, него се помињањем Бога завршава и америчка национална химна. Државни функционери, почев од председника САД, своју обавезну заклетву пре ступања на дужност завршавају познатим „So help me God“. Оба дома Конгреса (и Сенат и Представнички дом) имају плаћене свештенике, који сваког дана молитвено започињу парламентарну сесију. Исто тако, пре сваке седнице, чиновник Врховног суда САД призива Божију милост. Приликом сведочења у судском поступку сведок полаже верску заклетву стављајући руку на Библију. Све то се не сматра нарушавањем секуларне традиције. О савременом америчком схватању секуларизма видети детаљније J. Clifford Wallace, „The Framers' Establishment Clause: How High the Wall?“ (дугујемо захвалност аутору што нам је ставио на располагање текст који ће бити објављен у *Brigham Young University Law Review* 2/2003).

8 У свету се интензивно развија једна особена научна правна дисциплина која се бави односима цркве и државе. Њен назив је у највећем броју европских језика изведен из грчког – *Ecclesiastical Law* или још прецизније, *Civil Ecclesiastical Law* (у француском: *droit civil ecclésiastique*, у немачком: *Staatskirchenrecht*) и битно проширује домете појма *еклезијастичко право* у ранијем значењу црквеног права. Код нас, међутим, не само да једне такве научне дисциплине практично нема, него и сам термин еклезијастичко право у таквом, ширем значењу, још није стекао право грађанства.

9 Од 1995. године у Шведској се воде преговори о формалном раздвајању државе и цркве, тако да су од 2000. године наступиле промене у њиховом односу, али у многим аспектима та веза фактички остаје, што се нарочито огледа у финансирању државне цркве од стране државе.

10 Куриозитет је да Финска законом признаје две државне цркве: евангелистичку лутеранску из већинских разлога, и православну из историјских разлога, мада у земљи има мање од 2% православних верника.

11 Видети детаљно G. Robbers, *State and Church in the European Union*, Baden-Baden 1996, 324.

Уза све то у упоредном еклезијастичком праву може се уочити постепени процес конвергирања: у систему државне цркве „мешање“ једних у рад других све више се смањује (пример Енглеске¹², негде долази и до формалног раздвајања уз очување тесне везе државе са црквом (Шведска), док је у систему изражене сепарације државе и цркве та одвојеност све мање стриктна (пример Француске, у којој се развојеност све више претвара у преплетеност, поделу компетенција у обављању важних друштвених функција, као што је нпр. финансирање обнове цркава, али чак и одржавање верске наставе у државним школама у североисточним департманима, нпр. у Алзасу и Лорену¹³). Због тога би се могло рећи да је данас у већини европских правних система доминантна идеја одвојености државе и верских заједница, али таква која подразумева њихову међусобну сарадњу. „У целокупној ЕУ сарадња између државе и верских заједница је правило... Кооперација је данас кључни појам у односима између цркве и државе у државама ЕУ, а после пада комунистичког режима у целој Европи.“¹⁴

Једном речју, одвојеност државе и цркве модерна теорија и европска законодавна пракса не доживљавају као њихову супротстављеност, као игнорисање цркве и свега што има везе са религијом од стране државе, него као императив њихове сарадње у питањима од заједничког интереса.¹⁵ Једна од области код којих та сарадња понајвише долази до изражаја јесте организовање, па и финансирање верске наставе у државним школама (што ће у појединостима показати упоредноправни приказ који следи). Постојање верске наставе у највећем броју европских земаља, а нарочито у онима где се веома поштује принцип одвојености, најбољи је

12 У Енглеској се у последње време све јасније примећују знаци раздвајања компетенција. Мада је Англиканска црква државна црква на чијем челу је краљица, где је 26 места у Дому лордова резервисано за бискупе те цркве, где практично и не постоји унутрашње право Англиканске цркве с обзиром да њене законе доноси енглески Парламент на предлог Општег синода, ипак се све чешће на Општи синод преноси овлашћење за доношење појединих општих правних аката, чиме се постепено раздвајају државно и црквено право.

13 G. Haarscher, „Freedom of Religion in Context“, *Brigham Young University Law Review*, 2/2000, 272.

14 S. Ferrari, „The Pattern of Church and State Relations in Western Europe“, *Fides et Libertas, The Journal of the International Religious Liberty Association*, Silver Spring, Maryland 2001, 59–60. Корисно је цитирати и даље објашњење које нуди Силвио Ферари, професор Правног факултета Универзитета у Милану, један од најистакнутијих ауторитета у овој области: „This cooperation is selective. States finance the religious groups, give them free access to public mass-media and provide religious teaching in state schools, but this support is selectively distributed: some groups receive more, some less and some nothing at all. Generally speaking, cooperation is broader where the central principles and values of a religious group are in accordance with the principles and values shared by the majority of the secular society.“

15 A. Frhr. v. Campenhausen, *Der heutige Verfassungsstaat und die Religion*, Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I, Berlin 1994, 47–84.

доказ да начело сепарације државе и цркве, схваћено на модеран европски начин, није у контрадикцији са верском наставом у државним школама. Уосталом, и правни систем који се сматра за пример секуларизма и лаичке земље (Француска), не третира верску наставу у државним школама као противуставну и незакониту: и сама Француска организује верску наставу, додуше само у појединим деловима своје територије.¹⁶

2. *Право на неизјашњавање о верском уверењу* исто тако није повређено решењима која предвиђа поменута Уредба, као и закони који су јој уследили. Чак и у земљама у којима се у највећој мери поштују међународни стандарди, превасходно у државама ЕУ, неподељено је становиште да постојање верске наставе у државним школама не нарушава овај принцип, па ни у случајевима када је верска настава обавезан предмет. Утолико пре је то случај са нашим законодавством, оно предвиђа алтернативни предмет (грађанско васпитање) који ученик може оптирати, уколико не жели да похађа верску наставу. Оптирање за једно или друго, уосталом као и оптирање за овај или онај страни језик, не значи присилу да се испољи одређено убеђење. Сличан проблем се поставља и у погледу изјашњавања о верском уверењу приликом пописа становништа. *Human rights* „екстремисти“ су тврдили да се и таквим питањем нарушава право на приватност и да се тиме вређа међународна гаранција за неизјашњавање о верском уверењу. После многих расправа експерата, у највећем броју европских држава, које с правом желе да имају податке о верској демографији, решење је пронађено (као и код нас) у могућности да се грађанин не изјасни о овом питању. Уколико постоји алтернатива, право на неизјашњавање није повређено. Аналогија са начином на који је регулисана верска настава код нас прилично је очигледна. Друга је ствар уколико, као нпр. доскора у Грчкој, сви ученици морају похађати православну верску наставу, а само се у посебним случајевима може тражити изузеће. Тек тада би се могло постављати поменуто

16 И поред тога што је у питању најтипичнија секуларна држава, у Француској се потребе верског образовања веома уважавају. Још је Законом од 28. октобра 1882. године утврђено да државне основне школе морају обезбедити један дан у току седмице, изузев недеље, који би омогућио родитељима да својој деци приуште верску наставу (то је доскора била среда, али је при том субота радни дан). Тај закон је и данас на снази, једино се почев од 1990. године воде расправе да ли је боље да слободан дан буде субота уместо среде. У државним средњим школама је пак предвиђено присуство свештеника (*aumôniers, chaplains*) још од Наполеоновог времена; духовна помоћ се пружа кад год за њом изрази потребу ученик или група ученика, а на захтев родитеља у школи може постојати и стално радно место за духовника. Наравно, треба подсетити да је у Француској веома развијен и систем приватних школа, од којих су око 95% католичке, у којима је верска настава свакако један од важнијих предмета. Коначно, у три департмана на истоку Француске, у области Алзаса и Лорена, верска настава се одвија и у државним школама, чиме се не доводи у питање принцип одвојености државе и цркве.

питање, али је и поред спорова који су се о томе отварао пред европским институцијама, такво решење у Грчкој, уз извесне модификације, још увек на снази. Но, то већ задире у следећи проблем – забрану наметања верског уверења.

3. *Забрана наметања верског уверења се*, према мишљењу проф. Драшкић, нашим најновијим законодавством о верској настави озбиљно доводи у питање. При том она опомиње на тачку 6 Општег коментара уз чл. 18 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, који је дао Комитет за људска права УН 1993. године, о праву на слободу мисли, савести и вере. „Комитет сматра да јавно образовање које укључује верску наставу за поједине вероисповести или веровање није у складу са чланом 18 ст. 4 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, осим уколико одредба не предвиђа недискриминирајуће изузетке или алтернативе, који би се могли прилагодити жељама родитеља или старатеља.“¹⁷ Овакав став Комитета проф. Драшкић тестира на неколико нивоа.

Први је „чињеница да је Југославија била лаичка држава у којој никаква верска настава у државним школама није била позната у последњих 56 година“, тако да се законским увођењем верске наставе сада намеће религија или веровање, што је супротно идеји да треба штитити теистичка, али исто тако и атеистичка уверења.¹⁸ Аргумент о непостојању верске наставе за време комунистичког режима тешко се може уклопити у општа начела правде и правичности. Насилно одузимање једног права, поготово оног кроз које се манифестује једно од основних људских права – право на слободу вере, никако не би смело бити легализовано од стране демократске државе. По тој логици не би била потребна ни денационализација имовине, јер би све нелегитимне радње које је предузео режим после Другог светског рата требало легализовати, а сва права која су том приликом насилно одузета не би требало да буду враћена. Не сме се сметнути са ума чињеница да се Уредбом коју аутор критикује (а потом и законским прописима који су уследили), верска настава не уводи, него се враћа у правни систем, чиме се само поново афирмише једно насилно одузето право. Ако

17 The Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion, (Art.18): 30/07/93 CSCR General comment 22. Тачна формулација тачке 6 гласи: „The Committee notes that public education that includes instruction in a particular religion or belief is inconsistent with article 18. 4. unless provision is made for non-discriminatory exemptions or alternatives that would accommodate the wishes of parents and guardians“. Превод који даје проф. Драшкић сувише је слободан: да је „подучавање одређеној религији или веровању неспојиво са правом на слободу вероисповести како је оно дефинисано у чл. 18. ст. 4. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, осим ако је за оне који се томе противе обезбеђено постојање недискриминаторних изузетака или алтернатива“ – М. Драшкић, *ишћ. гело*, 514.

18 *Ibid.*

је аргумент историјског карактера – колико дуго се верска настава изводи или не изводи, какво је „историјско искуство и култура сваке земље“¹⁹ – онда би баш тај критеријум налагао враћање верске наставе у државне школе. Период од педесетак година сувише је кратак да би се могло позивати на то да је њиме уставовљена нова историјска пракса и култура. Револуционарна свакако, али суштинска никако.

Друга околност коју у вези са „наметањем религије или веровања“ аутор помиње има статистичку природу. При том се верско опредељење погрешно везује искључиво за националну припадност (позивање на околност да у Србији има 34% неспрског становништва), а још нетачније се истиче да у статистици број атеиста и агностика није никада утврђиван. Конотација је, дакле, да се законским решењима великом делу популације која је неспрског (неправославног) порекла и атеистима намеће верска настава. Међутим, изгледа да аутору није био познат податак о верској демографији Савезног завода за статистику, према попису из 1991. године (који је, дакако, мањкав, јер није обухватио највећи део албанске популације на Косову и југу Србије, која је бојкотовала попис).²⁰ А ти подаци дају следећу слику верске демографије према вероисповестима:²¹

православна	6.988.901 – 80,01 %
католичка	533.369 – 6,10 %
исламска	468.713 – 5,36 %
протестантска	89.369 – 1,02 %
јудаистичка	1.008 – 0,01 %
прооријентални култови	520 – 0,005 %
друге вероисповести	14.256 – 0,16 %
верник без вероисповести	8.468 – 0,09 %
атеисти	170.528 – 1,95 %
без одговора	458.820 – 5,25 %

¹⁹ Драшкић, М., *ишћ. дело*, 512.

²⁰ Ево и неколико методолошких објашњења која Савезни завод за статистику даје уз табеле: „Подаци о вероисповести у попису 1991. године прикупљени су на основу слободног изјашњавања становништва о верској припадности. Чланом 174. Устава СФРЈ грађанима је било зајамчено слободно исповедање вере. Према упутствима за рад пописивача, датим у оквиру Методологије за припрему, организовање и спровођење пописа, пописивач је био дужан да у одговору на ово питање упише тачно онакав одговор како се пописивано лице изјасни о вероисповести... Пописивачи и друга лица која су учествовала у попису нису смела утицати на грађане да се против своје воље изјашњавају о вероисповести.“

²¹ Књига II пописа из 1991. године, Савезни завод за статистику, Београд 1993.

Мада подаци о попису из 2002. године нажалост још нису доступни, тешко се може претпоставити да се број православних верника смањило, већ се само може очекивати њихово увећање, с обзиром на више стотина хиљада, углавном православних избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине, који су се трајно доселили у СРЈ. Наравно, јасно је да околност што је једна вера битно већинска (што је, уосталом, случај и у великом броју других европских држава) не сме да има утицаја на остваривање права припадника других вероисповести. Наша законска решења управо иду у сусрет пуној афирмацији права на верско образовање и других верских заједница. Закон гарантује од државе плаћену верску наставу не само за децу вернике већинске Српске православне цркве него и за још шест других традиционалних цркава и верских заједница, тако да је верска настава у државним школама омогућена великој већини укупне популације.

Чињеница да се верска настава коју плаћа држава не организује за припаднике баш свих, и оних најмањих верских заједница, на први поглед заиста може изгледати дискриминаторно. Међутим, на том питању се преламају много шири, па и филозофско-правни проблеми једнакости и мањинских права, о чему постоји богата литература.²² Уосталом, једнакост верских заједница не значи и њихову идентичност, него адекватно уживање законом гарантованих права.²³ Инсистирање на апсолутној једнакости сучељава се, по правилу, са прагматизмом и немогућношћу да се тако схваћена једнакост доведе до крајњих консеквенци. Јер, то потом негира и саму идеју једнакости. Ових дилема су били свесни мислиоци још пре много векова. Тако је за поколења остала упамћена Плинијева мисао *Nihil est tam inaequale quam aequitas ipsa* – *Ништа није једнако неједнако као сама једнакост*. Једнакост у неједнаким условима представља своју супротност. Уосталом, сличну идеју одражава и стара латинска правничка мудрост – *summum ius, summa iniuria*. Једнак правни положај верских заједница, следствено томе, значи одговарајуће коришћење свих права на једнак начин, уз разлике које произлазе из здравог разума и у границама које су одређене законом.²⁴ У два рада посвећена искључиво овој проблематици,

22 Kymlicka, W., *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford Political Theory), Oxford 1996. Богата литература се може пронаћи и на многим сајтовима, од којих вреди препоручити: www.minorityrights.org, www.uel.ac.uk/law/mr/min.html, www.eumap.org/library, итд.

23 G. Robbers, „Religious Minorities in Germany“ у *The Legal Status of Religious Minorities in the Countries of the European Union*, Milano 1994, 153.

24 У вези са питањем положаја мањинских и доминантних верских заједница, као и потенцијалне дискриминације, занимљиво је запажање које је изнео Arcot Krishnaswami, специјални извештач поткомисије за питања верских права: „Нема сумње да је, историјски гледано, принцип одвајања државе и вере произишао као реакција против привилегованог статуса званичне цркве или државне вере, а његова сврха је била да у великој мери осигура једнакост припадника различитих вера. Међутим, у оквиру овог принципа, фактичку надмоћ понекад постиже од-

један од најистакнутијих немачких стручњака недвосмислено показује да паритет и једнакост гарантовани уставним и законским нормама, не значе и апсолутну идентичност у остваривању верских права.²⁵ „Парадигма која гарантује пуно поштовање верске слободе јесте једнакост, а не идентичност права.“²⁶

А ту су наравно и практични разлози: законско решење којим се ограничава круг верских заједница за које држава плаћа верску наставу, очигледно је пре свега последица објективне немогућности и нерационалности да држава организује верску наставу за сваког појединца и најмању верску групу. Таква ограничења се срећу и у многим другим европским земљама.²⁷ С друге стране, треба имати у виду да је очигледно *ratio legis* нашег законодавца био и *restitutio in integrum* – враћање изгубљеног права на верску наставу оним верским заједницама које су га имале све док им га комунистички режим није насилно одузео. Онима који то право нису имали, оно не може ни бити враћено.

У конкретном случају треба још имати у виду да је у нашем праву истовремено остала отворена законска могућност да свака верска заједница самостално финансира верску наставу.²⁸ Смисао члана 27 Међународног пакта о грађанским и политичким правима управо је у томе да мањине „не могу бити лишене права да у заједници са другим члановима своје групе имају свој сопствени

ређена вера, а закон земље – иако подједнако применљив на све – одражава у одређеним важним питањима концепт доминантне групације. Слично томе, званични празници и дани одмора у многим земљама, у великој мери одговарају верским празницима и данима одмора доминантне групације.“ Видети Ф. Капоторти, *Права припадника етничких, верских и језичких мањина*, Београд 2001, 255.

25 М. Heckel, *Die religionsrechtliche Parität*, Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I, Берлин 1994, 589–622; исти, *Das Gleichbehandlungsgebot im Hinblick auf die Religion*, Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I, Berlin 1994, 623–650. Појам паритета је представљао основу на којој је требало да се формирају односи у првој заједничкој југословенској држави. На Крфској конференцији усвојен је „принцип верског паритета. Равноправност вера не значи да су вере државне (државних вера неће бити), а не значи ни то да је држава аконфесионална. Односе међу црквама регулисаће држава својом сувереном влашћу“ – видети Д. Јанковић, *Југословенско припање и Крфска декларација 1917. године*, Београд 1967, 197.

26 На ту тему вреди цитирати неколико изворних реченица из рада једног од водећих европских стручњака за верске слободе и члана Саветодавног панела за верска питања ОЕБС-а. Видети G. Robbers, „Religious Freedom in Germany“, *Brigham Young University Law Review* 2/2001, 666: „To safeguard religious liberty, the correct paradigm is equal rights, not identical rights. The paradigm of identical rights cannot appreciate the societal function of a religion, its historical impact, or its cultural background. Identical rights would preclude a multitude of manifestations of positive religious freedom. For instance, if an identical right to sit on youth protection boards was granted to each and every religious denomination, any utility of these boards would be crushed by their enormity...“

27 Видети ниже.

28 Тако је нпр. Методистичка црква, у складу са овим законом, већ организовала о свом трошку верску наставу у школама за децу својих верника у војвођанским местима Селенча, Бајмок и Бачки Петровац, итд.

културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности, или да употребљавају свој сопствени језик“. Наша законска решења не лишавашу никога права на извођење верске наставе, али истовремено не намећу држави обавезу да она финансира верску наставу баш за све верске заједнице. Овакву праксу уважава и велики број других земаља Европе, које такође на одређени начин постављају законске границе нерационалном организовању верске наставе за све и сваког, па и за изразито мањинске верске заједнице (Аустрија и Белгија одређују круг верских заједница за које се организује верска настава, Немачка и Енглеска одређују минимални број ученика одређене вероисповести у школи за које се организује верска настава, итд.).

Уза све то, стоји кључна чињеница да део популације који не жели верску наставу, на њу није присиљен. Ноторна чињеница да је законским прописима, поред верске наставе, предвиђено и постојање алтернативног предмета – грађанског васпитања, апсолутно задовољава критеријум који је постављен у Општем коментару уз чл. 18 Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Чак би се рекло да је и сама законска формулација „алтернативни предмет“, употребљена први пут у Уредби,²⁹ инспирисана вокабуларом и интонацијом међународног стандарда који је ту постављен.

На трећу околност коју помиње проф. Драшкић – да увођење верске наставе отвара питање исправности просветне политике, јер би од тих државних средстава „било корисније купити неколико хиљада компјутера ради информатичког описмењавања младих“ – нећемо се освртати, јер не садржи правне аргументе него вредносне оцене које не припадају струци.

4. *Право родитеља да школује деце у складу са својим религиозним и филозофским уверењима* предвиђено је бројним међународним актима, почев од Првог протокола уз Европску конвенцију о људским правима (1952)³⁰ и Међународног пакта о грађанским и политичким правима (1966),³¹ па све до чл. 14, ст. 2 Конвенције о правима детета (1989)³² и других пратећих докумената. Међутим,

29 Закон о изменама и допунама Закона о основној (чл. 10), као и Закона о средњој школи (чл. 6), користи сличну формулацију: „Изборни предмети су верска настава и други предмет етичко-хуманистичког садржаја који утврди министар просвете...“

30 Члан 2: „Нико не може бити лишен права на образовање. У вршењу својих функција у области образовања и наставе држава поштује право родитеља да обезбеде образовање и наставу који су у складу с њиховим верским и филозофским уверењима.“

31 Члан 18, ст. 4: „Државе уговорнице овог Пакта се обавезују на поштовање слободе родитеља, односно законских старатеља, да обезбеде верско и морално васпитање своје деце у складу са својим убеђењима.“

32 Од краја осамдесетих година прошлог века, у међународној регулативи начињен је упадљив заокрет у акценту: са права родитеља нагласак прелази на

тумачење овог принципа које нуди проф. Драшкић је једнозначно: оно подразумева искључиво „право родитеља да заштите децу од употребе образовних институција за идеолошку индоктринацију“. Уколико би то тумачење било ексклузивно и једино, онда ни у једној земљи која је ратификовала ове међународне инструменте не би било могуће одвијање верске наставе у државним школама, јер би то било у супротности са поменутиим начелом. Ствари, наравно, не стоје тако, што најочигледније показује околност да у Европи само у неколико држава нема верске наставе у државним школама (Француска – делимично, Словенија, Македонија и Албанија). Тешко би се смело закључити да само ове земље поштују међународне конвенције и поменуто начело о праву родитеља.

Ради се о нечему сасвим другом. Тумачење ове одредбе подразумева не само негативни аспект заштите овог права, који истиче проф. Драшкић, него, напротив, и позитивни. Држава има обавезу, а родитељи, порески обвезници, имају право да се у оквиру система државне школе њиховој деци обезбеди образовање у складу са религијским и филозофским уверењем родитеља. Порески обвезници, који издвајају део прихода и за школовање своје деце, нису дужни да својој деци верско и филозофско (етичко) образовање обезбеђују на другој страни и да га посебно финансирају или да га нестручно преносе својој деци сами. Преузимајући на себе обавезно школовање деце, држава преузима и одговорност за целовитост тог образовања. „Образовање мора обезбедити укупан развој личности, а циљ образовања није само да пружи одређена посебна знања и развије техничке способности, него да интегрише личност у културу. То обухвата и религију.“³³ Такво образовање родитељи поверавају држави и за то је плаћају.

У том контексту је неспорно да родитељ има право да контролише верско образовање своје деце и да држава не сме наметати деци ниједан верски или филозофски поглед. Али постојање алтернативе (верска настава за припаднике различитих верских заједница или други етичко-хуманистички предмет), одн. загарантовано право родитеља и саме деце да не похађају верску наставу, потпуно отклања овај приговор. Како свугде у свету, тако и код нас.

При том је неприкосновено право државе да процењује да ли је у школама потребно постојање једног таквог предмета или не, као што је неприкосновено право родитеља и деце да сами оптирају хоће ли користити или не своје право да се дете школује у складу са њиховим религијским и филозофским уверењима. Наша законска решења то уопште не доводе у питање.

независно право деце на слободу мисли, савести и вере. Видети детаљно www.unicef.org/crc/crc.htm.

³³ G. Robbers, „Religious Freedom in Germany“, *Brigham Young University Law Review* 2/2001, 643.

5. *Право дејтења на слободу мишљења, савестии и вероисјо-вестии* јесте последњи принцип за који се наводи да је угрожен нашим законским решењима о верској настави. Додуше, и сама проф. Драшкић похваљује, као сагласно међународним стандардима, наше законско решење према коме деца у средњој школи сама одлучују да ли желе да похађају верску наставу или не, док у основној школи (оквирно узраст до 15 година) о томе одлучују њихови родитељи или старатељи.

Ипак, у том контексту се нарочито потенцира и право детета да формира верска уверења супротна уверењима родитеља, што такође неспорно произлази из међународних стандарда, уз конотацију да је верска настава препрека остварењу тог права и стога неуставна. Међутим, о овој теми се у свету води жестока дискусија, нарочито имајући у виду угрожавање права деце од агресивних верских група. На тој тачки се право детета сусреће и са већ поменутиим правом родитеља, које подразумева и право да буду заштићени од тога да њиховом детету неко други, независно од њихове воље, формира или намеће своја верска уверења. Када је у питању школа, такве опасности нема, јер се верска настава одвија под контролом надлежних државних органа,³⁴ а поменуто право детета и родитеља гарантује се и законском могућношћу опредељења за алтернативни предмет.

Сасвим другачије ствари стоје у погледу неконтролисаног деловања агресивних секти и других нових верских покрета (еуфемизам који се често користи у терминологији европских институција гласи: „групе верске, спиритуалне или езотеричне природе“). Ово је, дакако, посебно осетљива и велика тема, о којој је било речи и у једном од претходних бројева овог часописа.³⁵ Мада се о опасности од деловања агресивних секти на младе непрестано говори у Европском парламенту и Савету Европе,³⁶ ипак и даље

34 „Влада Републике Србије образује комисију за усаглашавање предлога програма верске наставе традиционалних цркава и верских заједница, предлога уџбеника и других наставних средстава, за давање мишљења министру просвете у поступку избора просветних саветника за верску наставу и за праћење организовања и остваривања програма верске наставе“ (чл. 3, ст. 2 Закона о изменама и допунама Закона о средњој школи, као и чл. 9, ст. 2 Закона о изменама и допунама Закона о основној школи). Према истим законским текстовима министар просвете одобрава уџбенике и друга наставна средства за верску наставу, утврђује листу наставника верске наставе, итд.

35 С. Аврамовић, „Верска слобода и њена злоупотреба – историјски и актуелни правни аспекти“, *Анали ПФБ* 1998/4–6, 346–364.

36 Од многих докумената, проистеклих из дугих дебата, поменимо само два. Тако је 29. фебруара 1996. године Европски парламент донео Резолуцију о култовима у Европи, која јасно покушава да се супротстави злоупотребама слободе вероисповести (*Resolution on cults in Europe*, No. C 78/31). Од нарочите важности је и извештај Адриана Настасеа од 10. фебруара 1999. године (*Nastase Report*) за

преовлађује становиште да држава не треба законском интервенцијом да забрањује деловање оваквих верских група. Велику новину, али и контроверзе, донео је недавно изгласани закон о сектама у Француској. То је наишло на жестоко противљење САД,³⁷ али и на ланчану реакцију влада неких других европских држава (Белгија, Аустрија) забринутих због деловања „опасних“ секти (*harmful, dangerous sects*).

У нашем законодавству, и поред све учесталијих дискусија, нема заштитних одредаба о сектама. Уосталом, европске институције државама чланицама још не препоручују доношење закона о сектама, због страха да би се тиме могла угрозити верска права малих верских заједница. Али зато, као основни модел заштите од реалне опасности деловања агресивних верских група, европске институције сугеришу тзв. позитивне мере: појачано деловање на информисању и образовању младих људи, појачану финансијску контролу верских заједница и низ других сличних мера. А пре свега, као најважнију меру, сугеришу добро организовану верску наставу.³⁸ Великим делом се баш кроз верску наставу може очувати не само поменуто право деце, свакодневно изложене ванинституционалним настрјаима секти које злоупотребљавају верску слободу, него и право родитеља да и путем школског система обезбеде својој деци да одрастају у складу са религиозним и филозофским уверењима родитеља. Једном речју, верска настава коју организује држава у школама не представља угрожавање поменутих права родитеља и деце, него управо један од начина за њихово обезбеђивање.

Парламентарну скупштину Савета Европе, под називом „Нелегалне активности секти“ (Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, AS/Jur 1999/7). У закључку се констатује да су секте увелико користиле толеранцију коју оставља слобода вероисповести и да су искористиле предност што су им врата била широм отворена. Државна власт мора показивати толеранцију, али и *vigilance* са друге стране. Ипак, извештај је закључен речима: „Мада се још увек не поставља питање заговарања доношења закона, могуће је предложити бројне мере које ће сачувати најрањивије чланове друштва и омогућити забрану појединих група које су познате по томе што изазивају криминалне активности.“ Боље информисање и едукација остају, дакле, и даље, главне мере помоћу којих треба спречавати злоупотребе верских слобода.

37 Најпре се неколико година у Француској радило на праћењу последица штетног деловања секти на омладину, као и на припреми једног таквог закона, путем међуминистарског савета основаног 9. октобра 1998. године. Из тога је произишао и писани материјал под називом *Mission interministerielle de lutte contre les sectes, Rapport 2000*, који је узбуркао светску јавност. Закон је донет 30. маја 2001. године, а реакције су одмах уследиле, почев од протеста који је упутио председник САД Бил Клинтон, до бурних реакција низа других институција и појединаца. Видети: *The Anti-Cult Law in France*, www.cenzur.org. Ипак, неке европске земље, а нарочито Белгија, у мањој или већој мери су почеле да следе француски пример и да размишљају о доношењу закона сличне садржине.

38 Видети детаљно *Nastase Report*, Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Legal Affairs and Human Rights, AS/Jur 1999/7.

6. *Упоредно-правни преглед европског законодавства* о верској настави у државним школама веома јасно говори да постојање такве наставе није неуставно и да не нарушава међународне правне принципе и документа. Јер сви ти правни системи темеље се на сличним или истим уставним принципима као и наш (неутралност државе, право на неизјашњавање о верском уверењу, забрана наметања верског уверења, итд.). Па ипак, готово сва законодавства у Европи предвиђају и неке облике верске наставе у државним школама. Разлике се једино могу дефинисати у погледу неколико критеријума.

Према садржају, разликују се државе у којима је верска настава конфесионална (нпр. Немачка, Аустрија, Данска у основној и нижој средњој школи, Белгија, Луксембург, Шпанија, Италија, Ирска, Бугарска, Пољска, Словачка, Румунија, Хрватска, Република Српска), у једном броју законодавстава предвиђа се мултиконфесионални приступ (В. Британија, Норвешка, Финска, Португал, итд.), док је прилично раширен и модел неконфесионалне – општеобразовне, когнитивне верске наставе (нпр. Шведска, Данска у вишој средњој школи, Русија, Чешка, Литванија, Естонија).

Према начину финансирања, по правилу постоје две могућности – да верску наставу плаћа држава или да је плаћају саме верске заједнице (најчешће у државама у којима постоји тзв. црквени порез), мада се у неким случајевима јавља и мешовити систем, у коме мањим делом партиципирају верске заједнице. Критеријум за разликовање може бити и чињеница да ли је верска заједница *омогућена свим или само једном броју верских заједница*, при чему скоро сва законодавства и у првом случају постављају одређена ограничења, најчешће у погледу броја деце за коју се у државној школи организује верска настава.

Према обавезности, заступљена су у основи четири модела. У први се могу убројати државе у којима је верска настава начелно обавезна за све ученике: ту спадају Шведска³⁹, Норвешка⁴⁰, Финс-

39 Верска настава је обавезна, као део укупног наставног програма, али је по свом карактеру више мултиконфесионална и когнитивна. Наиме, Законом из 1992. г. верска настава је у основној школи обавезна у интегрисаној настави са географијом, историјом и друштвеним наукама, а у средњој школи као предмет *religion onkanskap* – религијске студије.

40 Почев од Закона из 1969. г. верска настава је као мултиконфесионална обавезна у свим разредима. Новим Законом из 1995. г. уведен је нови предмет под називом „Верска настава и етичко образовање“, који је мултиконфесионалан, али преваходно базиран на хришћанском евангеличком лутеранизму. Предмет је обавезан и за децу других вероисповести. То је изазвало реакцију атеиста и нарочито муслиманских заједница. Но, у августу 2001. г. Врховни суд је одбио захтев Норвешке хуманистичке асоцијације, која је покренула поступак оцене законитости, сматрајући да се на тај начин крши верска слобода и право родитеља да се деца школују у складу са њиховим верским опредељењима.

ка⁴¹, Данска⁴², Естонија⁴³, Ирска⁴⁴, Велика Британија⁴⁵, Аустрија⁴⁶, Грчка⁴⁷, Малта⁴⁸, Република Српска⁴⁹, итд. Другу групу чини круг земаља у којима је заступљен систем где је обавезна или верска настава или алтернативни предмет – најчешће етика или морал:

41 Верска настава је обавезна и укључена је у курикулум свих државних школа. Ученици који не припадају ни једној од две државне религије (евангеличка лутеранска и православна) могу заменити конфесионалну верску наставу когнитивним курсом о религији и филозофији.

42 Од Закона из 1969. г. верска настава је обавезна у свим основним и средњим школама, као „хришћанско васпитање“, а по Закону из 1975. г. може бити изборна само у седмом и осмом разреду (ученици од 13 до 15 година), када се деца спремају за верску конфирмацију у цркви. Деца која не припадају државној лутеранској вери могу тражити ослобођење од наставе. Законом из 1988. г. у вишим разредима средње школе предмет добија когнитивни карактер и предаје се три часа недељно.

43 Према чл. 4 Закона о образовању, верска настава је факултативна и неконфесионална, али истовремено Act of Basic Schools and Gymnasiums предвиђа да је верска настава обавезна уколико се за њу одлучи најмање 15 ученика. Пошто нема алтернативног предмета, у пракси се верска настава претвара не само у обавезну, него и прераста у конфесионалну. Видети Balodis, R., *State and Church in the Baltic States*, Riga 2001, 90.

44 Мада је верска настава интегрални део националног курикулума, родитељи могу изузети своју децу са тих часова. Међутим, с обзиром на околност да 92% становништва чини католичку популацију, и основне и средње школе су углавном верске, па је у њима конфесионална верска настава незаобилазна.

45 Према Education Reform Act из 1988. верска настава је обавезна у свим државним школама у Енглеској и Велсу, а исто је стање и у Шкотској на основу Education Act из 1980. г. Начин извођења и обликовања верске наставе препуштен је локалним властима и самој школи. Хришћански карактер образовања истакнут је и обавезом ученика да учествују сваког дана у заједничкој верској служби (која, под одређеним условима, може бити одобрена и за друге конфесије). Родитељи имају право да децу не шаљу на верску наставу.

46 У Аустрији је Законом из јануара 1998. г. признато 12 верских заједница. За децу која припадају тим деноминацијама верска настава је обавезна и финансира је држава. У првих десет дана школске године родитељи (за децу до 14 година) или сами ученици после 14. године могу у писменој форми захтевати да се испишу са верске наставе.

47 Верска настава је обавезна у свим школама за православне ученике, почев од трећег разреда основне школе. Једино неправославни могу да се изузму из верске наставе на свој захтев.

48 Католичка верска настава је обавезна у свим државним школама, али ученик или родитељ (старатељ) може тражити изузимање.

49 Према Закону о основном образовању, конфесионална православна верска настава је обавезна у основним школама почев од 1992. године. Уколико оба родитеља писмено изразе жељу да њихово дете не похађа верску наставу, школа је дужна да то слободно време ученика испуни одговарајућим садржајем. Паралелно се организује и исламска и католичка веронаука. Верска настава има статус као и сви други предмети, вероучитељи полажу стручни испит као и други наставници, а оцене су такође исте као и за друге предмете. На основу споразума министара образовања ентитета из 2000. г., договорено је да се почев од 2001. године у свим школама проучава верско културно наслеђе све три заједнице, што још није спроведено. Захтев међународних администратора да верска настава постане алтернативна и да се не оцењује – недавно је одбијен.

Немачка⁵⁰, Белгија⁵¹, Луксембург⁵² Верска настава је обавезна од Закона из 1968. г., а Законом од 1988. г. уведена је етика као алтернатива., Шпанија⁵³, Пољска⁵⁴, Молдавија⁵⁵, Летонија и Литванија,⁵⁶ Федерација БиХ,⁵⁷ Хрватска у средњим школама, школе за децу службеника Европске уније, наше законодавство. Трећи тип представљају државе у којима је верска настава изборни, необавезни предмет. То су Хрватска у основним школама, Чешка⁵⁸, Словачка⁵⁹, Русија⁶⁰, Украјина, Бугарска, Румунија, Мађарска, као и

50 Верска настава има статус редовног предмета у државним школама, уз алтернативни предмет (етика). Организује се за католике, протестанте и Јевреје, а однедавно и верска настава за муслимане, али на немачком језику (у Берлину, од 2003. и у Баварској). Школа има обавезу да је обезбеди свима када постоји најмање пет до дванаест ученика одређене деноминације у школи. Одлуку да ли ће похађати верску наставу или етику доносе родитељи (старатељи) за децу до 14 година, а после тога одлучују сами ученици.

51 Мада у Белгији већину од приближно 75% чине католици, признато је укупно шест деноминација и држава има обавезу да и за њих финансира верску наставу, што је чак стипулисано и у Уставу (чл. 24 ст. 3). Тзв. Закон о школском пакту из 1959. године предвиђа верску наставу или етику као обавезне предмете, али се у пракси у појединим школама дозвољава изузимање. Међутим, у католичким школама, које су у већини, професионална верска настава је неизбежна.

52 Пошто је скоро 90% популације католичко, споразумом између Министарства за образовање и Римокатоличке цркве из 1997. г., надлежност за верску наставу у школама пренета је на челнике цркве.

53 У већински католичкој Шпанији (93%) верска настава је била обавезна за све до Устава из 1978. г. (када је проглашено одвајање државе и цркве). Од тада је уведена алтернатива да се ученицима који не желе верску наставу обезбеде разноврсни „часови под надзором“ (супервизед лессонс), како би и они имали сталну обавезу у време одржавања верске наставе. У пракси највећи број ученика и даље оптира професионалну верску наставу, а у бројним католичким школама она је обавезна.

54 У већински католичкој Пољској (око 96%), почев од 1999. г. у свим школама је обавезна или верска настава или етика, мада се у многим школама не организују курсеви етике. Држава, међутим, финансира одвијање верске наставе само за четири деноминације (католике, православне, протестанте и Јевреје).

55 Молдавија је преодминантно православна (90%), а од 2000. г. је предвиђено увођење обавезне „моралне и верске наставе“ у основне школе, док је у средњим школама та настава изборна.

56 Видети Valodis, R., 60–62, 89–90.

57 Верска настава је уведена од 1994. године, две године после Републике Српске. Првобитно је она била факултативна, без оцењивања, и одржавала се пре или после редовне наставе. Међутим, будући да је образовање у надлежности кантона, неки од њих су убрзо верску наставу прогласили обавезном, док су други (сарајевски и тузлански) верску наставу организовали као алтернативни обавезни предмет, са тенденцијом да се у оквиру њега све више акценат помера са професионалне верске наставе на историју религије.

58 Верска настава се организује по захтеву родитеља или деце као опциони предмет, о чему одлучује директор школе, јер наставнике плаћа сама школа. Предмет је когнитивни, а настава се обично изводи у време када нема других часова.

59 Почев од 1991. године, верска настава, углавном професионална, постала је изборни предмет, у алтернативи са етиком, од петог до деветог разреда.

60 Верска настава се изводи још од 1993. г. као изборни професионални предмет, мада је више од половине часова посвећено изучавању Библије. Контроверзни Закон о верској слободи из 1997. г. у члану 5 ст. 4 предвиђа да се верска настава организује на захтев родитеља или деце, ван наставног плана редовних предмета.

низ других држава некадашњег источног блока, али ту спадају и Италија⁶¹, Холандија⁶², Португал,⁶³ итд. Најзад, постоји и изразито мали број европских земаља у којима нема верске наставе. То су Албанија, Македонија, Словенија и само делимично Француска, с обзиром да се на појединим деловима њене територије верска настава ипак одвија у државним школама.⁶⁴

Углавном, без обзира на модалитете, у највећем броју модерних европских земаља закони предвиђају верску наставу у државним школама. Ни у једној од њих се очигледно не сматра да је постојање такве верске наставе у контрадикцији са основним уставним принципима о неутралности, правом на неизјашњавање о верском уверењу, забраном наметања верског уверења, правима родитеља, као и правима деце у погледу верске слободе, или са другим међународним стандардима. Имајући у виду све изложено, може се са сигурношћу тврдити: наш законодавац се определио за решење које у упоредном праву спада у либералнији начин организовања верске наставе – уз алтернативу са другим предметом. При том, не само да је поштовао уставност уводећи верску наставу у државне школе, него је учинио корак ка хармонизацији нашег права са европским законодавством.

Sima Avramović

RIGHT TO RELIGIOUS EDUCATION IN DOMESTIC AND COMPARATIVE EUROPEAN LEGISLATION

Summary

Initially, author points out that objections to introduction of religious education in state schools, which asserted that such introduction is unconstitutional and contrary to international law, are unfounded. Author analyses

61 Ревизијом Конкордата из 1929. године, која је остварена 1984.г., претежно католичка Италија (око 85%) прихватила је начело одвојености државе и цркве. Верска настава, која је до тада била обавезна, сада постаје изборна, али ученици, слично као и у Шпанији, у то време морају да похађају неке друге предмете, а само изузетно могу раније одлазити кући. Већина ученика ипак похађа часове верске наставе, које држе како свештена лица тако и лаици.

62 Холандија спада међу европске земље са највећим процентом атеиста (скоро 40%). Ипак, верска настава је предвиђена као изборна, у алтернативи са другим предметом „нерелигијског, хуманистичког садржаја“.

63 До Устава из 1976. године, када је проглашена неутралност државе у односу на цркву, верска настава је била обавезна, слично као у Шпанији. Од тада је верска настава изборна, а алтернативни избор је настава морала. Верска настава има мултиконфесионални карактер и изводе је световна лица.

64 Видети фусноту 16.

in details the principle of separation of church and state in comparative law and shows that existence of religious education is provided for in a great majority of legal systems where principle of state neutrality has been proclaimed. Author especially points out that modern European laws express tendency to treat separation in a somewhat different manner, providing for cooperation between church and state, which further reflects itself in existence of religious education in state schools. Furthermore, author submits that existence of religious education, coupled with a possibility to opt for alternative subject – civic education, as provided for in our legislation, does not jeopardize: right to not disclose one's own beliefs, prohibition of imposition of religious beliefs, parent's rights to educate their child in accordance with their religious beliefs, nor does it jeopardize children's freedom of thought, consciousness and religion. On the basis of statutory analysis in approximately thirty European states, author shows that religious education in state school exists in overwhelming majority of legal systems and that none of those systems considers such arrangement to run contrary to any internal or international legal principle. Therefore, author concludes that introduction of religious education represents a step forward in our quest to harmonize our legal system with European law.

Key words: *Religious education. – Separation of church and state. – Children's rights. – Parent's rights. – Prohibition of imposition of religious beliefs.*